

Євген Ковальов

Федевич К.К., Федевич К.І. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905–1917 роки). — К. : Критика, 2017. — 308 с.

В українській історіографії зазвичай українство на межі XIX і XX століть репрезентується як суспільно-політична течія більш-менш лівого спрямування. Свіжим і доволі характерним прикладом саме такої візії українського національного руху в Російській імперії є узагальнююча праця Ігоря Гирича «Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX — початок XX ст.)», опублікована 2014 р. У ній до українського консерватизму віднесено (здебільшого тих, кого точніше, на нашу думку, можна назвати лівоцентристами, на кшталт Євгена Чикаленка, а найбільш правим українським громадським діячем позначається В'ячеслав Липинський.

Така візія зумовлена засадничим відмежуванням «українства» від «малоросійства», що намітилося у XIX ст., у зв'язку з постановням контрверсійних концепцій націотворення у східного слов'янства, а у наступному столітті перетворилося на безкомпромісну ідеологічну антитезу (українець Євген Маланюк висловився про це з граничною пристрасною відвертістю у своєму есеї «Малоросійство»: «Що ж таке малорос? Це — тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно, а — в наслідках, часом — і расово»¹). Тому, наприклад, прибічники російської монархії та пов'язаних з нею ідеологем (насамперед концепції «триєдиного руського народу», що складається з великоросів, малоросів та білорусів) *a priori* виключалися з української нації.

Здається, однак, що така репрезентація минувшини є занадто спрощеною та заважає досягненню напрочуд складної соціальної, економічної та політичної кон'юнктури, у межах якої відбувалася національна індоктринація мас, а також не виявляє усіх ресурсів (ідеологічних, інфраструктурних тощо), що могли використовуватися для цього.

Монографія «За Віру, Царя і Кобзаря» має важливе значення для подолання стереотипного уявлення про непримиренний антагонізм між «українством» і «малоросійством». Климентій К. Федевич, досліджуючи польсько-українські взаємини на Волині між двома світовими війнами, зацікавився витоками українського націоналізму, що здобув на той час масову підтримку в цьому регіоні. З'ясувалося, що на початку XX ст. Волинь була охоплена потужним праворадикальним суспільно-політичним рухом — «чорносотенством», що в історіографічній традиції віддавна вважається ворогом усього українського. У зв'язку з цим постала ціла низка надзвичайно цікавих питань. Яким же чином волинняни з вірнопідданих російської монархії перетворилися на українських націоналістів? Які засоби національної індоктринації вживалися чорносотенцями? І, зрештою, головне: чи були точки дотику між малоросійським чорносотенством і власне українством, чи могла у них бути конструктивна співпраця? Відповіддю на ці питання стала монографія «За Віру, Царя і Кобзаря».

У вступі до монографії автори презентують читачам свою провідну тезу, згідно з якою малоросійські чорносотенці-монархісти на початку XX ст. були «інтегральною частиною національного руху українців». Ця теза докладно обґрунтовується в одинадцяти розділах праці, об'єднаних у три частини, з яких перша присвячена національній ідеології малоросійських чорносотенців, друга — різним проявам їхньої суспільної активності, а в третій охарактеризовані взаємини між чорносотенцями та лівими українськими політичними силами (з «українськими поступовцями»).

Увага авторів зосереджена переважно на Волині, що дозволило на регіональному рівні детально дослідити визначену проблематику. Провідником чорносотенства слушно вважається православне

¹ Маланюк Є. Малоросійство. .Нью-Йорк, 1959. С. 8.

духовенство, що традиційно мало найпотужніший ідеологічний вплив на селянські маси, які чимдалі більше переймалися модерним націоналізмом.

Дослідивши ідеологію малоросійських чорносотенців, автори стверджують, що серед правих радикалів набуло поширення уявлення про єдність східного слов'янства («руської нації»), підґрунтям якого було православ'я, але при цьому малороси вважалися цілком самостійним складником цієї спільноти з власними етнічними особливостями, які відмежовували їх від великоросів. Тому переважна більшість малоросійських чорносотенців прагнула зберігати власну етнокультурну самобутність у контексті православної східнослов'янської спільноти, а не бути асимільованою великоросами. Важко не погодитися з цим спостереженням.

Автори доводять, що малоросійські чорносотенці зовсім не були засадничими гонителями української культури як такої. Навпаки, прагнучи зберігати вплив на селянство, вони у своїй пропаганді нерідко вживали українську мову; «освоїли» літературну спадщину Тараса Шевченка (щоправда, лише ту її частину, що не містила антимонархічного та антицерковного змісту); не цуралися назв «Україна» та «українці»; користувалися «символічним капіталом» історії, створивши важливі «місця пам'яті» на полі Берестецької битви та в Острозькому замку.

На думку авторів, малоросійські чорносотенці, власне, виступали за набуття Україною автономії у складі Російської імперії, зокрема шляхом відновлення козацтва, котре мало би самоврядування на зразок Дону та Кубані. Праворадикальні активісти нерідко фактично контролювали стан справ на місцях на рівні селянських громад, стаючи до певної міри альтернативою державній адміністрації. Створюючи образи чужинців-ворогів з «інородців» (євреїв, поляків, німців), вони об'єктивно сприяли національній консолідації українців/малоросів. Важливе значення для них мала національна економічна самодостатність, витіснення з господарчого життя конкурентів-«інородців», завдяки чому, приміром, під опікою чорносотенців розгортався кооперативний рух.

Монографія Федевичів містить вельми цінний матеріал для неупередженого осмислення взаємин малоросійських чорносотенців з українськими поступовцями, яких автори вважають двома політичними флангами, правим та лівим, загалом єдиного національного фронту. Діячі з цих двох таборів безперечно дуже гостро конкурували за доступ до селянських мас як головного людського ресурсу для модерного націотворення. Проте це змагання аж ніяк не виключало співпраці з тактичних міркувань, тим більше, що обидві сторони належали до одного регіонального соціуму. Після краху Російської імперії чимало колишніх чорносотенців, відмовившись від дискредитованого російського монархізму, приєдналося до українського національно-визвольного руху.

Найбільшим недоліком монографії Федевичів є вкрай заплутана термінологія, вжита для означення етнічних та національних спільнот. Опублікований текст є перекладом з російської мови. Найскладнішими для адекватного українського перекладу виявилися слова «*русский*» та «*российский*», що мають істотні смислові відмінності, і для яких сучасна українська мова пропонує лише один спільний відповідник — «*російський*». Відмовившись чомусь від вживання понять «*великоросійський*» чи «*великоруський*» як цілком прийнятних з історичної та філологічної точок зору заміників теперішнього поняття «*російський*», автори разом з редактором В. Дивничем вирішили вживати поняття «*русський/русська*», як вони зазначають, «спеціально вигадане для цієї книжки». Однак щось дуже-дуже схоже давним-давно зробив Михайло Грушевський, назвавши свою найважливішу концептуальну статтю «Звичайна схема «*русскої*» (курсив мій. — Є. К.) історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Отже, цей «неологізм» має доволі давнє походження. Не до вподоби перекладачам виявилось й прийнятне для сучасної української мови поняття «*русський*». Тож у тексті трапляються химерні екзотизми на кшталт «*русської мови*». При цьому, до речі, перекладачі вживають поняття «*малоросійський*», а не «*малоруський*», як можна було би очікувати відповідно до їхніх термінологічних принципів, та зовсім не переймаються виявленням смислових нюансів, що відрізняли б «малоросійське» від «малоруського». Втім, прагнення до максимальної точності в описі об'єкта дослідження і ретельний пошук відповідних мовних засобів засвідчують наукову сумлінність тих, хто працював над текстом.

Підсумовуючи, зазначимо, що, на наш погляд, цінність монографії «За Віру, Царя і Кобзаря» полягає у приверненні уваги до «правого флангу» українського національного руху другої половини XIX — початку XX ст. Це проблемне поле залишається ще майже недослідженим, і навіть саме його існування не здається очевидним історикам, котрі досі не вийшли за межі «народницького» та «державницького» історіографічних дискурсів. Між іншим, цікаво було б відшукати ідеологічні та соціальні витоки малоросійської/української «правиці». Для цього, зокрема, варто пильно придивитися до консервативних кіл українського дворянства пореформеної доби з їхніми провідниками на кшталт Григорія Ґалагана.